

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**«Розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого
дошкільного віку з особливими освітніми
потребами»**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 213 М групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми 016.02 Олігофренопедагогіка
Шаган Наталія Василівна

Керівник: к. пед.н., доцентка Меліхова В.В.

Рецензентка: кандидатка педагогічних наук,
доцентка, завідувачка кафедри теорії й методики
дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

Стребна О.В.

Івано-Франківськ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	6
1.1. Характеристика дефініції «емоційний інтелект».....	6
1.2. Прояв емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку	14
1.3. Особливості формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП.....	20
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	33
2.1. Організація і методи дослідження. Аналіз результатів первинної діагностики	33
2.2. Опис системи занять з використанням арт терапії для розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП ...	42
2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження	48
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП

Емоційна сфера відіграє значну роль в житті дітей, допомагаючи їм більш повно і глибоко сприймати навколишній світ і реагувати на нього. У старшому дошкільному віці формуються ключові психічні новоутворення: якісні зміни в емоційних проявах, розвиток здатності до співпереживання і співчуття іншим людям, а також емоційна децентрація. Важливу роль в цьому процесі відіграє поява емоційного передбачення, яке дозволяє дитині не тільки передбачити, а й переживати наслідки своїх дій, усвідомлюючи їх значення як для себе, так і для оточуючих.

Дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку, тому вкрай важливо починати формувати емоційний інтелект в цих межах. Важливо зазначити, що емоції не передаються генетично, і вони відіграють ключову роль у процесі дошкільного виховання та соціалізації. Формування емоційного інтелекту допомагає вирішувати виникаючі в дошкільника проблеми, сприяє кращому розумінню дитиною себе, своїх емоцій і почуттів інших людей, а також навчає управлінню емоціями.

Освоюючи емоції, дитина вчиться на новому рівні взаємодіяти з оточуючими – як з іншими дітьми, так і з дорослими. Це сприяє розвитку таких важливих якостей, як емпатія, чесність, прагнення до здорового способу життя, вміння домовлятися і уникати конфліктів. Усвідомлення власних емоцій підвищує стресостійкість і працездатність. Все це допомагає дитині плавно перейти на наступний етап розвитку – стати школярем, у якого процес адаптації до навчання буде проходити легше, ніж у його однолітків.

У наш час існує велика різноманітність напрямів в дослідженні феномена емоційного інтелекту, що вказує на наявність значного соціального запиту на достовірну інформацію про його природу, закономірності прояву і функціонування, а також можливості управління

його розвитком. Однак досі відсутній єдиний підхід до розробки психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту у дітей з особливими освітніми потребами (ООП), що обумовило вибір теми нашого дослідження **«Розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: кваліфікаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (номер державної реєстрації 0119U101727 від 07.05.2019 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити систему завдань з арттерапії щодо розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП.

Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

1. Вивчити сучасний стан проблеми емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку і виділити компоненти;
2. Описати педагогічний умова формування емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку;
3. Виявити рівень сформованості емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП.
4. Розробити систему завдань щодо формування емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП.

Об'єкт дослідження формування емоційного інтелекту у дошкільників.

Предмет дослідження розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП засобами арттерапії.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися наступні **методи дослідження**: теоретичний: системний теоретико-методологічний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури,

нормативно-правових документів; емпіричні методи: аналіз медичної та педагогічної документації, спостереження, психолого-педагогічний експеримент, що включає констатувальний, формувальний і контрольний етапи; методи обробки отриманих результатів – якісний і кількісний аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій спрямованих на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП системою завдань з арттерапії, що оптимізує можливості зазначеного напрямку як в умовах навчального закладу, так і в умовах сімейного виховання.

Практичне значення визначається можливістю бути використаними фахівцями корекційно-освітніх закладів у визначенні змісту, форм і методів роботи з розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП; при читанні дисциплін, що розкривають особливості психічного розвитку і діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження представлені на засіданнях кафедри спеціальної освіти та у збірці матеріалів студентської наукової конференції «Сучасні наукові дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті» 23 травня 2024 року.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальна кількість літературних джерел – 45 позицій. Дипломна робота викладена на 61 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Характеристика дефініції «емоційний інтелект»

Емоції є невід'ємною частиною людської психіки, впливаючи на думки і поведінку людини. Особливе значення має здатність розуміти як власні емоції, так і емоції інших людей. Це підкреслює важливість вивчення емоційного інтелекту. Зростаючий інтерес до цієї теми пояснюється як наявністю безлічі прогалин в теоретичному осмисленні даного феномена, так і необхідністю проведення прикладних досліджень. Однією з перших теорій, що пояснюють походження і розвиток емоцій, була розроблена в межах інтроспективної психології, яку очолював німецький психолог Вільгельм Вундт. Ґрунтуючись на проведених емпіричних дослідженнях, він виділив шість компонентів чуттєвого процесу. Вундт запропонував три параметри для оцінки емоцій: задоволення і невдоволення, збудження і заспокоєння, а також напрямок і дозвіл. На основі цих даних він сформулював тривимірну теорію почуттів [30].

Значний внесок у розуміння емоцій вніс американський психолог Керрол Елліс Ізард, який створив теорію диференціальних емоцій. Ізард емпірично довів зв'язок між емоціями та виразом обличчя, а також розробив шкалу диференціальних емоцій. Його дослідження зосереджені на емоціях у дітей молодшого шкільного віку [30].

Аналіз зарубіжної науки показує, що акцент робиться на розкритті сутності емоцій через механізми їх виникнення, при цьому підтверджується тісний взаємозв'язок емоцій, нервової системи та інших психічних функцій, властивих конкретній людині.

Академік С. Рубінштейн визначає емоції як процес відображення суб'єктивного ставлення індивіда до самого себе, інших людей, явищ і

об'єктів навколишнього світу. Ці відносини проявляються через безпосереднє переживання [28].

Професор В. Вілюнас встановив, що існують відмінності між емоціями і когнітивними процесами. Він виділив полярність емоцій, вказуючи на їх наявність позитивного і негативного знаку, а також їх енергетичну насиченість [30].

Л. Виготський вивів важливу характеристику емоцій — їх інтегральність, або цілісність. Це означає, що механізм емоційного переживання задіює всі психофізіологічні системи людини. Науковець також підкреслив, що зміни в емоційному стані індивіда проявляються через його психофізіологічні реакції, і що емоції тісно пов'язані з іншими психічними процесами, надаючи на них безпосередній вплив [28].

Багато досліджень стосуються структурних компонентів емоцій. Професор Л. Веккер запропонував теорію, що емоції складаються з трьох основних елементів: фізіологічного (зміни в організмі, пов'язані з виникненням емоцій), психологічного (переживання) і поведінкового (емоційна експресія). Фізіологічний і психологічний компоненти являють собою внутрішні прояви емоцій, а їх зовнішнє вираження відбувається через поведінковий компонент [28].

Дослідники В. Вілюнас і Ю. Гіппенрейтер виділили чотири форми прояву емоцій у людини: почуття, емоційні реакції, емоційні стани і емоційні властивості [28].

Питання емоційного інтелекту є предметом уваги дослідників протягом історії психології. Зупинимось більш детально на зарубіжних підходах до досліджуваної теми.

Емоційний інтелект став об'єктом дослідження порівняно недавно. Перша згадка про цю проблему з'явилася в 1990 році в роботі П.Селовея і Д. Майера, які визначали емоційний інтелект як «набір ментальних

здібностей, що сприяють усвідомленню і розумінню власних емоцій і емоцій оточуючих» [22, С. 83].

У 1995 році, після публікації книги Деніела Гоулмана «Emotional Intelligence» («Емоційний інтелект»), інтерес до вивчення цього явища значно зріс. Почалися активні спроби не тільки розібратися в його природі і механізмах формування, а й застосувати на практиці. У своїй книзі Гоулман визначає емоційний інтелект як «здатність взаємодіяти з собою та іншими» [6, С. 24].

Інший дослідник, Р. Бар-Он, описав емоційний інтелект як «некогнітивні здібності, знання і компетентність, які допомагають людині успішно справлятися з життєвими ситуаціями» [45, С. 34]. Бар-Он виділив п'ять основних сфер емоційного інтелекту: внутрішньоособистісну, міжособистісних відносин, адаптивну, регуляції стресу і сферу настрою [45].

Д. Люсін критикував цю модель, називаючи її «метафоричною», так як, на його думку, поняття «емоційний інтелект» повинно включати когнітивний компонент, інакше термін «інтелект» втрачає сенс [22].

Для вимірювання цих сфер Бар-Он розробив анкету EQ-і, призначену для оцінки емоційного коефіцієнта (аналог інтелектуального коефіцієнта). Важливою інновацією даної анкети стало те, що вона дозволила вивчати емоційний інтелект не тільки у дорослих, але і у дітей у віці від 6 до 18 років [45].

У вітчизняній психології поняттю «емоційний інтелект» більш наближене поняття «емоційне мислення», дослідженням якого займався О. Тихомиров. Він відзначав, що емоційні стани активно залучені в процес вирішення завдань і підкреслював, що з розумовою діяльністю пов'язані такі емоційні прояви, як афекти, емоції і почуття [30].

Концепція емоційного інтелекту, запропонована Р. Бар-Он, відноситься до змішаного підходу, згідно з думкою вчених. Критичні

дослідження показали, що рівень емоційного інтелекту, отриманий за допомогою його методики, збігається з особистісними рисами індивіда лише на 15%. Однак Бар-Он емпірично підтвердив, що розвиток емоційного інтелекту можливий за допомогою спеціальних занять [45].

Порівнюючи поняття Дж. Майєра і Р.Бар-Он, можна зробити висновок, що перший підхід акцентує увагу на ролі емоційного інтелекту в мисленні, в той час як другий досліджує його в контексті соціальної адаптації, самореалізації та міжособистісної взаємодії.

Значний внесок у розвиток концепції емоційного інтелекту вніс американський психолог Деніел Гоулман, який переробив модель Дж. Майєра, запропонувавши свою авторську модель, що включає п'ять ключових компонентів [6].

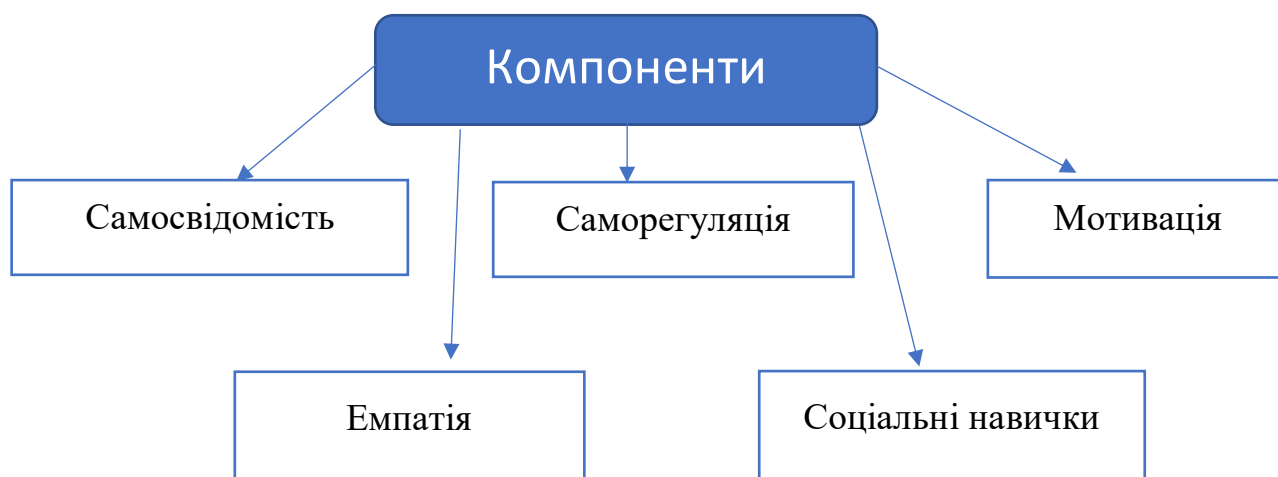

Рис. 1.1. Компоненти емоційного інтелекту (автор - Д. Гоулман) [6]

Т. Солодкова розглядає емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей, що забезпечують розпізнавання, розуміння причин і управління як власними емоціями, так і емоціями оточуючих для успішного досягнення цілей в різних сферах діяльності, включаючи професійну і комунікативну. Емоційний інтелект, на її думку, складається з внутрішньоособистісного компонента (управління своїми емоціями) і міжособистісного (управління емоціями інших людей) [29].

Ідея єдності інтелекту і афекту була розроблена в роботах таких вчених, як Л. Виготського, С. Рубінштейн, О. Леонтєва, О. Лурія, Б. Зейгарник і О. Тихомирова. Л. Виготський стверджував, що емоції і інтелект взаємопов'язані, і рівень розвитку одного впливає на розвиток іншого. Він вважав, що розрив між мисленням і афектом перешкоджає поясненню природи мислення і його впливу на емоційну і вольову сторони психіки [31].

О. Леонтєв також підкреслював, що мислення регулюється емоційно. Б. Зейгарник стверджувала, що знання про предмети і явища змінює емоційне ставлення до них. О. Тихомиров продовжив цю ідею, вважаючи, що активність емоційної регуляції впливає на ефективність інтелектуальної діяльності [31].

Розглянемо модель емоційного інтелекту, запропоновану Д. Люсінім. Він визначає емоційний інтелект як сукупність здібностей, спрямованих на розуміння і управління своїми і чужими емоціями [28].

Під здатністю до розуміння емоцій мається на увазі, що людина:

- здатна розпізнавати емоцію, тобто визначати факт наявності емоційного стану у себе або іншої людини;
- може ідентифікувати емоцію, тобто визначити, яку саме емоцію вона або інша людина відчуває, і висловити її словами;
- розуміє причини, що викликали емоцію, і може передбачити її наслідки.

Здатність до управління емоціями включає [28]:

- контроль над інтенсивністю емоцій, особливо вміння зменшувати надмірно сильні емоції;
- здатність контролювати зовнішні прояви емоцій;
- вміння по необхідності викликати певні емоції.

Люсін вважав, що емоційний інтелект не можна трактувати виключно як когнітивну здатність. На його думку, здатність розуміти і керувати емоціями тісно пов'язана з особистісними якостями, такими як інтерес до внутрішнього світу людей, в тому числі власних, схильність до аналізу поведінки і ціннісне ставлення до емоційних переживань. Тому, він вважав, що емоційний інтелект являє собою складне явище, яке об'єднує когнітивні здібності і особистісні характеристики. Це психологічне утворення формується в процесі життя під впливом різних факторів, які визначають його рівень і індивідуальні особливості [28].

Д. Люсін систематизував фактори, що надають безпосередній вплив на формування і розвиток емоційного інтелекту (рис. 1.2).

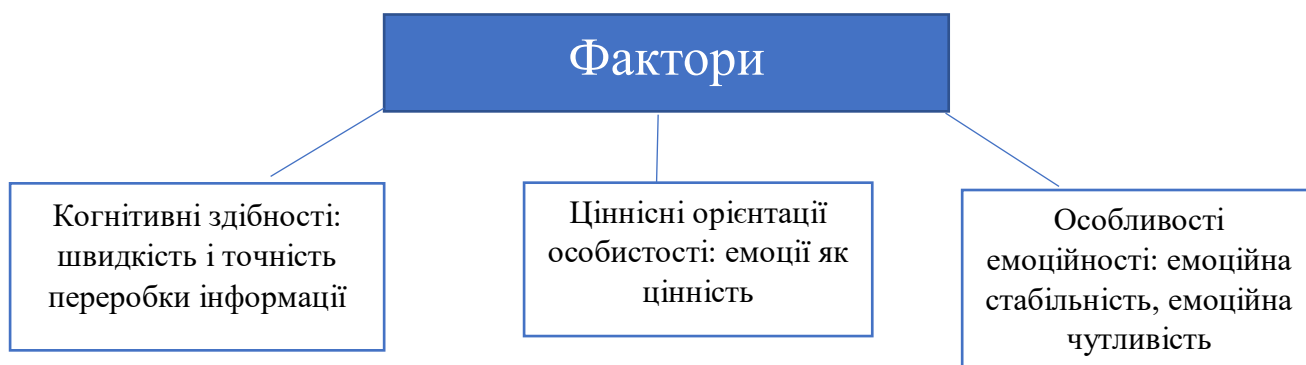

Рис. 1.2. Фактори становлення емоційного інтелекту (Д. В. Люсін)

С. Рубінштейн переглянув розуміння взаємозв'язку емоцій та інтелекту, стверджуючи, що емоції являють собою нерозривну єдність емоційного та інтелектуального, як і пізнавальні процеси. Він вважав, що емоційність є частиною когнітивних процесів, але одночасно робив висновок, що емоційні та пізнавальні процеси не слід зіставляти [19].

Г. Горскова визначає емоційний інтелект як здатність розуміти відносини між особистостями, виражені через емоції, і управляти емоційною сферою за допомогою інтелектуального аналізу і синтезу. На її думку, кінцевим результатом емоційного інтелекту є прийняття рішень,

заснованих на осмисленні емоцій, які дозволяють дати диференційовану оцінку подіям, що мають особистісний сенс [18].

Існує три підходи до розуміння природи емоційного інтелекту [28]. Перший спирається на теорію здібностей. Його прихильники розглядають емоційний інтелект як набір навичок, виділяючи три ключові компоненти:

1. Навички розпізнавання емоцій і їх вираження — це здатність ідентифікувати і точно оцінювати власні емоційні реакції, а також реакції інших людей, використовуючи аналіз міміки, поз, рухів та інших поведінкових характеристик.

2. Навички управління емоціями – це вміння контролювати свої емоції та впливати на емоції інших людей.

3. Уміння використовувати емоції – це здатність інтуїтивно знаходити правильні рішення завдань або управлінські підходи, пов'язана з так званним «інсайтом» або осяянням. Ця якість пов'язується з творчим мисленням та гнучким плануванням, необхідним для керівників високого рівня.

Другий підхід заснований на теорії особистості. Його прихильники наголошують на особливостях особистості, мотиваційних пріоритетах та цінностях, таких як прагнення до досягнень, задоволення, самооцінка, імпульсивність та Емпатія. У людей з високим емоційним інтелектом ці якості виражені сильніше, ніж у тих, у кого він низький. Однак ця теорія менш популярна, оскільки стверджує, що емоційний інтелект є вродженою якістю, і його неможливо розвинути через навчання.

Третій підхід заснований на змішаних теоріях, які об'єднують елементи обох моделей. Він розглядає вроджені особистісні особливості як основи для емоційного інтелекту, а набуті з досвідом навички — як компенсаторні механізми, що дозволяють розвивати емоційний інтелект через тренування.

Науковий інтерес викликає концепція Р. Робертса, Дж. Меттьюса і М.Зайднера, які виділили фактори, що безпосередньо впливають на рівень емоційного інтелекту (рис. 1.3).

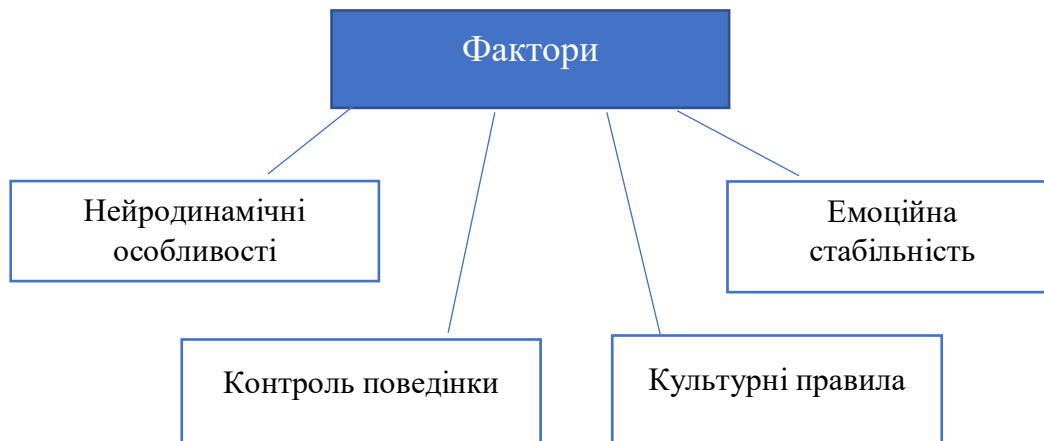

Рис. 1.3. Фактори емоційного інтелекту (Р. Робертс, Дж. Меттьюс, М. Зайднер)

Сучасні дослідники сходяться на думці, що акцент на емоціях допомагає людині регулювати свою поведінку для вирішення виникаючих проблем. Отримуючи і аналізуючи інформацію, людина приймає рішення про те, який вчинок найбільш доречний в конкретній ситуації.

І. Андрєєва визначає емоційний інтелект як ментальну здатність, що сприяє обробці емоційної інформації, і погоджується з більшістю дослідників, що емоційний інтелект розширює уявлення про людський інтелект. Вона зазначає, що «емоційний інтелект відображає внутрішній світ людини і його взаємозв'язок з поведінкою і взаємодією з реальністю» [25, С. 330].

Це трактування підтверджує, що вміння розуміти і керувати емоціями свідчить про здатність людини розібратися в собі і навколишньому світі, а також про те, наскільки комфортно їй існувати в суспільстві.

Таким чином, можна зробити висновок, що існують різні підходи до розуміння емоційного інтелекту, і на сьогоднішній день єдина теорія ще не

сформована. У межах нашого дослідження емоційний інтелект розуміється як здатність цікавитися внутрішнім світом (власним і оточуючих), що дозволяє налаштуватися на емоції і осмислювати їх. Підсумком емоційного інтелекту є прийняття рішень з урахуванням емоційної інформації і регуляція поведінки, спрямована на досягнення благополуччя. Емоційний інтелект має свої особливості на кожному віковому етапі.

Щоб виділити особливості емоційного інтелекту у дітей з особливими освітніми потребами старшого дошкільного віку, необхідно уточнити його поняття і структуру.

1.2. Прояв емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку

В умовах сучасної соціальної нестабільності особливу увагу дослідників зосереджено на емоційному благополуччі дошкільнят, яке розглядається як показник оптимального психічного розвитку і психологічного здоров'я дитини. Як підкреслюють М. Алфьорова і І. Арістова, дошкільний вік грає ключову роль в цьому контексті, так як в цей період всі сфери життя дитини пов'язані з емоціями і почуттями [15].

У зв'язку з цим актуалізується проблема розвитку у дітей дошкільного віку розуміння власних емоцій і емоційного стану оточуючих. Питання формування емоційного інтелекту в цей період мають особливе значення, оскільки дошкільний вік – це час становлення психічних функцій і особистісних якостей. Він охоплює період від 3 до 6-7 років і грає вкрай важливу роль у формуванні особистості дитини. Л. Виготський виділяв три ключові етапи розвитку в дошкільному віці: молодший (від 3 до 4 років), середній (від 4 до 5 років) і старший (від 5 до 7 років) [2].

На думку А. Крижановської, старший дошкільний вік відрізняється високою довірливістю, сугестивністю і допитливістю дітей, які з цікавістю досліджують навколишній світ і вчаться емоційно реагувати на нього. Це

підкреслює важливість формування правильного емоційного ставлення до навколишньої дійсності [9].

У дошкільному віці значно розширюється сфера пізнавальних інтересів. В. Галузьяк описує цей процес наступним чином: дитина дивиться на світ широко відкритими очима, все її цікавить, і вона задає безліч питань. Це вказує на те, що її цікавить не тільки предметна сторона, але і зв'язки, і відносини об'єктів, і явища великого світу. Крім того, в цей період формується її емоційне ставлення до всього навколишнього [5].

Як зазначає Т. Довга, для формування емоційного інтелекту у дітей важливіше не кількість знань, а спосіб їх засвоєння, який визначається типом діяльності, в якій ці знання виходять [10].

У цьому контексті М.Корман підкреслює, що діти в цей період мають високу вразливість, емоційність і сугестивність. Тому, впливаючи на їхні почуття, батьки і педагоги можуть значно успішніше стимулювати їх бажання вести себе добре. Однак постійні докори та акцент на недоліках дитини можуть мати негативний вплив [18].

Основним досягненням перших семи років є формування самосвідомості. З. Петренюк, О. Ковтунець зазначають, що дитина починає виділяти себе з навколишнього світу, усвідомлювати своє місце серед близьких і знайомих, а також орієнтуватися в предметно-природному середовищі, виявляючи її цінності. У цей період закладаються основи емоційної взаємодії, і за допомогою дорослих дитина починає сприймати емоції як загальну цінність для всіх людей [29].

Старші дошкільнята активно емоційно реагують на різні явища і історії про життя, виявляють готовність до співпереживання і володіють певним рівнем емоційної культури, розуміючи загальні проблеми, що хвилюють людей, і турбуючись про них. У цьому віці дитина здатна засвоювати широкий спектр емоційних уявлень і усвідомлювати зв'язки між ними [4].

Проте, як зазначає О. Войтовська, дитині все ще важко застосовувати свої знання в повсякденному житті, так як її досвід досить обмежений. Вона поки не вміє досить ефективно управляти своїми емоціями і простіше сприймає ті явища і події, які відбуваються навколо і які вона може спостерігати [4]. Згідно Т. Довгої, зміст наукових знань про емоції має бути доступним для розуміння дітей, тобто максимально простим, конкретним і безпосередньо пов'язаним з їх життям, досвідом та іграми. Знайомство з емоціями слід починати з найелементарніших речей, що оточують дитину. Діти у віці 6-7 років здатні міркувати і давати адекватні причинно-наслідкові пояснення різним емоціям [10].

Таким чином, при формуванні емоційного інтелекту у дошкільнят важливо враховувати їх вікові особливості. У цьому віці увага стає стійкою і зосередженою, і діти вже здатні її контролювати, що сприяє розвитку пам'яті. У цей час також можливе вивчення і розуміння найпростіших взаємозв'язків в явищах і процесах, що відбуваються в емоційній сфері. Т. Афанасьєва стверджує, що діти дошкільного віку можуть засвоювати значний обсяг інформації і при необхідності згадувати і застосовувати її [13].

Сучасні концепції також досліджують вплив соціуму на формування емоційного інтелекту у дітей. Е. Еріксон і Е.Фромм вивчали, як соціальний вплив формує особистість при подібних початкових параметрах, і прийшли до висновку, що діти з різних соціальних верств розвиваються і формуються абсолютно по-різному. Фромм підкреслює, що події, що відбуваються в дитячому віці, мають вирішальне значення для формування майбутньої особистості, і зазвичай ці події пов'язані з соціальною взаємодією [13].

Е. Еріксон розробив епігенетичну концепцію, в якій вказує на складність відносин дитини з соціумом. Він виділяє необхідність знаходження оптимального балансу між захистом дитини від зовнішніх загроз і наданням їй достатньої свободи, щоб вона могла стати активним

дослідником навколишнього світу і повноцінним учасником суспільства в майбутньому [18].

Стиль емоційних стосунків у сім'ї також відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. М. Мід стверджує, що емоційні сімейні зв'язки, що формують дитячу особистість, багато в чому визначаються історичними і культурними традиціями конкретного суспільства, в якому живе родина [26].

3. Петренюк, О.Ковтунець виділяють ряд факторів сучасного середовища, які заважають розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку і сприяють виникненню емоційних проблем [29]:

- збільшення темпу життя.
- неконтрольовані потоки агресивної і негативної інформації, що надходить через новини, повідомлення на смартфонах і банери в Інтернеті.
- зміна життєвих умов і основних суспільних цінностей, де акцент зміщується з особистості на зовнішні атрибути успіху.
- проблеми у відносинах між дітьми і батьками, зміна цінностей і руйнування стереотипів.
- урбанізація, ускладнення соціальних зв'язків, втрата індивідуальності в міському середовищі та зниження самооцінки [29].

У дошкільному віці емоції переживаються яскраво і безпосередньо залежать від ситуації, в якій опиняється дитина. Емоційний розвиток дитини часто стає важливою умовою для ефективного навчання, орієнтованого на зону найближчого розвитку, так як їй потрібно освоювати весь спектр емоційних переживань, які не представлені в готовому вигляді. Емоції відображають суб'єктивні переживання, але вони не можуть якісно змінюватися без зовнішнього впливу.

Отже, як підкреслює В.Моргунов, створюючи відповідну атмосферу для вираження емоцій і дозволяючи дитині їх відчувати, ми розвиваємо її

соціальну сприйнятливість і здатність адекватно реагувати на різні життєві ситуації [27].

У процесі формування особистості дитини старшого дошкільного віку стикається з кризовими ситуаціями, які роблять значний вплив на її психіку і обумовлені соціальними умовами. Тому М. Холодна підкреслює актуальність питання про те, як допомогти дітям протистояти несприятливим впливам соціального середовища, навчити їх справлятися з негативними емоційними переживаннями і таким чином сприяти розвитку їх емоційного інтелекту [33].

Згідно з дослідженнями Т. Строгаль, «постійно позитивний і комфортний емоційний стан дитини вважається основоположним, так як воно формує її ставлення до світу і впливає на розвиток емоційного інтелекту, пізнавальної та емоційно-вольової сфери, а також на стиль переживання стресових ситуацій і взаємодія з дорослими і однолітками» [36, С.5].

В. Шиманська, досліджуючи можливості розвитку емоційного інтелекту у дошкільнят, акцентує увагу на емоційному благополуччі і неблагополуччя. Під емоційним неблагополуччям автор розуміє негативний емоційний стан дітей дошкільного віку, яке часто проявляється в капризах, впертості і конфліктності в спілкуванні як з дорослими, так і з однолітками, що створює труднощі в організації та регуляції їх поведінки. Все це заважає розвитку емоційного інтелекту [10].

Найбільший інтерес представляють питання, пов'язані із забезпеченням розвитку емоційного інтелекту дітей в дошкільних закладах освіти. Саме тут розширюється їх сфера діяльності і освоюються нові соціальні відносини. Він є ключовим етапом, який готує дитину до необхідності вибудовування комунікацій в складному, мінливому і суперечливому соціальному світі.

Відповідно до думки С. Семенака, успішне інтегрування дитини в суспільство безпосередньо пов'язане з розвитком її емоційного інтелекту. У дитячому садку дошкільник часто стикається з ситуаціями емоційного дискомфорту. Це може бути викликано різними факторами, такими як відсутність емоційного зв'язку з вихователем, труднощі в спілкуванні з однолітками і брак успіхів у самостійній діяльності [4].

У зв'язку з цим стає актуальним питання розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку, так як для цього існують всі необхідні передумови. Як зазначає А. Гусева, в цьому віці дитина вже усвідомлено підпорядковує свої бажання своїм можливостям і відчуває потребу відповідати вимогам суспільства. У старшому дошкільному віці формуються характерні риси, вибудовується ієрархія мотивів і цінностей [19].

Важливо відзначити, що дитина старшого дошкільного віку, яка незабаром стане першокласником, зіткнеться з кардинальними змінами в своєму звичному способі життя і необхідністю вибудовувати нові відносини з абсолютно новими людьми. Недостатній розвиток емоційного інтелекту в період адаптації до шкільного життя може привести до підвищеної тривожності, зниження активності і небажання спілкуватися з однолітками. Тому педагоги і психологи повинні приділяти особливу увагу розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, можна зробити висновок, що до старшого дошкільного віку рівень розуміння дітьми емоційних станів значно зростає. Вони починають більш точно сприймати емоційні прояви, що впливає на їх здатність оцінювати переживання інших людей. Активний і пасивний словник позначення емоцій розширюється, і діти стають здатними розуміти як свої емоції, так і емоційні стани оточуючих. Старші дошкільнята можуть адекватно висловлювати і регулювати свої переживання, усвідомлювати свою емоційну поведінку і поведінку інших. Це говорить про те, що в

старшому дошкільному віці існують всі об'єктивні передумови і можливості для розвитку емоційного інтелекту. Таким чином, перед педагогами дошкільних освітніх установ стоїть важливе завдання пошуку ефективних методів і засобів для розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

1.3. Особливості формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП

До старшого дошкільного віку емоційне життя дитини стає більш багатоманітною і різноманітною. Вона переходить від базових емоцій, таких як страх і радість, до більш складних почуттів: радості і злості, захоплення і здивування, ревності і смутку. Зовнішні прояви емоційних реакцій також змінюються. У цьому віці діти починають освоювати мову почуттів, який включає прийняті в суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань через погляди, посмішки, жести, пози, руху і інтонації голосу. Однак часто вони виявляються «полоненими своїми емоціями», так як ще не вміють їх контролювати. Неможливість правильно висловити свої почуття, а також скутість і незручність в міміко-жестовій мові можуть призводити до імпульсивної поведінки і ускладнень в спілкуванні з однолітками і дорослими. Тому створення педагогічних умов для формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами стає особливо важливим.

Діти зазначеної вікової групи починають більш адекватно висловлювати свої емоції: у них спостерігається відсутність різких афективних спалахів і конфліктів з незначних приводів. Цей новий і відносно стабільний емоційний фон свідчить про зростаючу здатність дитини керувати своїми емоціями. Регулювання емоцій є однією з ключових сторін психосоціального розвитку дітей [16].

Говорячи про формування емоційного інтелекту, важливо визначити умови, що сприяють цьому процесу. Дослідження умов формування емоційного інтелекту в дитячому віці проводили такі вчені, як Ю. Гіппенрейтер, О. Путілова, Л. Новікова, Д. Рижов та інші. Всі вони погоджуються, що без організації спеціальних умов процес формування емоційного інтелекту стає значно складним.

О. Путілова в своїх роботах виділяє конкретні необхідні умови для розвитку емоційного інтелекту. Серед них:

1. Приклад дорослих як зразок способів емоційного самовираження, контролю емоційних проявів, вербалізації емоційних станів і вирішення конфліктних ситуацій.

2. Аналіз ситуацій, що виникають в групі дітей, включаючи прояв співчуття, чуйності, вміння домовлятися і співпрацювати, а також здатності вислуховувати і розуміти інших.

3. Використання дорослим вербальної комунікації (бесіди про емоції, обговорення почуттів і т.д.) як засобу вироблення у дітей технік регуляції емоцій і реакцій на різні емоційні ситуації [25].

Головним фактором, що сприяє збагаченню емоційного інтелекту дітей, на думку О. Путілової, є міжособистісна взаємодія між дитиною і дорослим, а також між дітьми, в ході якого обговорюються емоційні стани і ситуаційні емоції [25].

Д. Рижов стверджує, що значиму роль у формуванні емоційного інтелекту відіграють відносини дитини з її однолітками [26].

Л. Новікова пропонує різні підходи до розвитку емоційного інтелекту, відзначаючи, що робота з ним може проводитися як безпосередньо, так і опосередковано через розвиток пов'язаних якостей. Вона підкреслює, що на формування емоційного інтелекту впливають такі особистісні характеристики, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе, внутрішній локус контролю і емпатія [27].

Ю. Гіппенрейтер вважає, що в розвитку емоційного інтелекту у дітей необхідно акцентувати увагу на вмінні відчувати, оцінювати вибір дій і ставити себе на місце інших, щоб зрозуміти їх переживання і емоції. В першу чергу, автор виділяє розвиток емпатії, розглядаючи її як здатність індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших [25].

С. Семенака вважає, що ключовою умовою розвитку емоційного інтелекту у дітей є поліпшення процесу сприйняття і оцінки навколишньої дійсності. Для цього, на його думку, потрібно вирішувати такі взаємопов'язані завдання, як формування здатності розрізняти базові емоції (радість, гнів, печаль і т.д.) і їх зовнішні прояви (через міміку, жести і пози), а також керувати емоціями і почуттями [25].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що в наш час немає єдиної думки про необхідні педагогічних умовах для формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами. На основі робіт вищезазначених авторів ми виділили наступні педагогічні умови:

1. Облік особливостей і закономірностей розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

Формування емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку обумовлено їх віковими особливостями, закономірностями, механізмами і логікою цього процесу. Міжособистісні стосунки з однолітками відіграють важливу роль у впливі на здоров'я та емоційний стан дітей.

До основних передумов виникнення емоційного інтелекту в старшому дошкільному віці можна віднести:

- узагальнення емоційних переживань;
- спільну діяльність;
- моральні уявлення дошкільнят;
- відносини «Я-Ти», які вважаються основою формування особистості;

- почуття, розвиток яких випереджає інтелектуальне, і які надають початкову цілісність людській істоті.

Зміст емоційного інтелекту старшого дошкільника виражається через три ключові характеристики:

- зміна спрямованості уваги з об'єктів навколишнього світу на людей і їх емоції;

- перехід від емоційної орієнтації на себе до орієнтації на іншу людину;

- врахування емоційного стану інших людей при вирішенні виникаючих проблем.

У процесі формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП також розвивається їх компетентність відповідно до віку, правильно будуються відносини в дитячому співтоваристві, а вони самі проявляють активність і самостійність в різних видах діяльності, стаючи більш чуйними, демонструють навички взаємодії з однолітками, безкорисливо пропонують допомогу, проявляють наполегливість у виконанні розпочатих справ і уважно слухають співрозмовників.

До кінця дошкільного періоду емоційне життя дитини зазнає значних змін. Як зазначав Л. Виготський, «до моменту початку шкільного життя емоційні реакції втрачають свою безпосередню владу над поведінкою дитини» [25, С. 330]. Дитина починає освоювати навички управління своїми емоціями. Однак це можливо тільки в тому випадку, якщо до закінчення дошкільного періоду у неї є достатній досвід емоційного життя. В іншому випадку, при бідному досвіді, у неї просто не буде «матеріалу» для освоєння цього управління. Уміння управляти своїми емоціями є головним досягненням дошкільного віку до моменту входження дитини в кризу семи років. Емоційна функція називається центральною психічною функцією дошкільника, оскільки до кінця цього періоду вона стає довірливою.

До цього віку у дитини сформована досить висока компетентність в різних видах діяльності і в сфері міжособистісних відносин. Вона здатна приймати власні рішення на основі своїх знань, умінь і навичок. У неї розвинене стійке позитивне ставлення до себе і впевненість у своїх силах. Дитина може проявляти емоційність і самостійність у вирішенні соціальних і побутових завдань [26].

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, можна виділити особливості емоційного інтелекту характерні для дітей старшого дошкільного віку:

- різноманітність емоційного світу. Емоції дитини стають багатшими. Вона переходить від базових почуттів (страху, радості і т.д.) до більш складних переживань: радості, гніву, захоплення, подиву, ревності і смутку. Змінюються і зовнішні прояви її емоційних реакцій. У цьому віці діти засвоюють "мову почуттів" – загальноприйняті способи вираження найтонших відтінків переживань через погляди, посмішки, жести, пози, рухи та інтонації.

- Емоційна залежність. Часто діти опиняються в «полоні емоцій», так як ще не можуть повністю управляти своїми почуттями. Нездатність правильно висловити емоції, скутість, незручність або неадекватність невербального спілкування призводять до імпульсивної поведінки і труднощів у спілкуванні з однолітками і дорослими.

- Управління емоціями. Діти стають здатними до більш адекватного прояву своїх емоцій, що виражається у відсутності сильних афективних спалахів і конфліктів з незначних приводів. Цей новий і відносно стабільний емоційний фон вказує на зростаючу здатність дитини керувати своїми емоціями. Регулювання емоцій є важливою частиною психосоціального розвитку.

- Спрямованість емоційного інтелекту. У старшому дошкільному віці відбувається перехід від орієнтованості емоційного інтелекту на об'єкти

навколишнього світу до світу людей та їх емоціям. У цей час посилюється емоційна залученість в дії і переживання однолітків. Співпереживання стає більш вираженим і адекватним, виникає прагнення не тільки відгукнутися на чужі переживання, а й зрозуміти їх (наприклад, чому Олена сумує, чому він плаче, що його так засмутило). З'являється безкорисливе бажання допомогти і поступитися іншому.

Таким чином, специфіка формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами полягає в обліку вікових особливостей їх розвитку, закономірностей, механізмів і логіки зазначеного процесу. Все це необхідно враховувати при організації освітнього процесу в дошкільному закладі освіти.

2. Система методів і прийомів щодо формування емоційного інтелекту

Під педагогічними методами розуміються різні напрями і способи досягнення цілей навчання і виховання. У свою чергу, педагогічні прийоми являють собою окремі аспекти або елементи методів, які можуть бути частиною різних методологічних підходів. Це педагогічна умова має на увазі вибір методів і прийомів для формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП, а комплексний підхід передбачає охоплення всіх виділених компонентів.

Існує безліч класифікацій методів навчання і виховання, і в даній роботі ми будемо розглядати наступні педагогічні методи і прийоми:

1. Демонстрація наочних посібників. Цей метод включає показ різних предметів, репродукцій, слайдів, відеозаписів або комп'ютерних програм з метою ознайомлення з новим матеріалом або виклику певних емоцій. Прийомом зазначеного методу може бути демонстрація зразка дорослим дитині для кращого засвоєння матеріалу.

2. Розповідь педагога. Для досягнення мети педагогу необхідно викликати у дитини пізнавальний інтерес. Розповідь повинна чітко передавати головну ідею і думку, не перевантажуватися деталями, бути

динамічним і співзвучним з особистим досвідом дитини, а також викликати у неї відгук і співпереживання. До мовлення педагога пред'являються певні вимоги, серед яких основне — виразність.

3. Розповіді дітей. Цей метод передбачає переказ дітьми казок, оповідань за сюжетними картинками, а також історії з особистого досвіду або творчі розповіді.

4. Бесіда. Виділяють різні види бесід:

- за змістом: пізнавальні та етичні бесіди.
- за дидактичним завданням: вступні (попередні) і підсумкові (узагальнюючі) бесіди.

У контексті нашого дослідження основна увага буде приділена етичним розмовам.

5. Читання художньої літератури. Цей метод включає читання та обговорення спеціально підібраної художньої літератури, дозволяючи дитині зіставляти себе з позитивним героєм, активно співпереживати йому або давати негативну оцінку діям негативного героя.

Прийомами перерахованих методів можуть бути питання, що вимагають констатації або спонукають до роздумів, а також пояснення або міркування.

6. Ігрові методи і прийоми навчання

Одним з найбільш ефективних способів розвитку і управління емоціями у дітей є ігрова діяльність. Гра є провідним видом діяльності в ранньому дитинстві і сприяє позитивним змінам в її емоційно-вольовій сфері. Для формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку можна застосовувати дидактичні ігри або розгорнуті уявні ігрові ситуації за участю ролей, ігрових дій і відповідного ігрового обладнання.

7. Вправа

Цей метод передбачає багаторазове повторення дитиною розумових або практичних дій заданого змісту. Дії можуть бути імітаційного, виконавського, конструктивного або творчого характеру.

Вибір і поєднання перерахованих методів і прийомів буде залежати від:

- обраного компонента емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку (якому саме компоненту буде приділено увагу);
- вікових особливостей дітей;
- форми організації навчання (вихователь вибирає провідний метод і супутні йому прийоми);
- індивідуальності вихователя;
- діагнозу та індивідуальних проявів дітей з ООП.

Таким чином, вибір методів і прийомів для формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку є важливим аспектом в освітній організації.

3. Наповнення освітнього процесу в дошкільній організації матеріалами, що сприяють формуванню емоційного інтелекту

Предметно-просторове середовище вважається одним з ключових умов успішного освітнього процесу. Створення розвивального предметно-просторового середовища, що відповідає вимогам стандарту, є важливим завданням для дошкільних закладів освіти.

За визначенням В. Петровського, розвивальне середовище являє собою спеціально організований навколишній простір дитини, яке може надавати позитивний вплив на самонавчання і саморозвиток. М. Полякова підкреслює, що розвивальне середовище має бути природним, комфортним і затишним, раціонально організованим і насиченим різноманітними сенсорними подразниками та ігровими матеріалами [28].

С. Новосолова підкреслює, що розвивальне предметне середовище являє собою систему матеріальних об'єктів, які формують зміст розвитку як

духовної, так і фізичної сторони дитини. Збагачена середовище включає в себе гармонійне поєднання соціальних і природних засобів, що сприяють різноманітній діяльності дітей. До ключових елементів цього середовища С. Новосолова відносить: архітектурно-ландшафтні та природно-екологічні об'єкти; художні студії, ігрові та спортивні майданчики з відповідним обладнанням; великогабаритні конструктори, відповідні росту дитини; тематичні набори іграшок та посібників; а також аудіовізуальні та інформаційні засоби для виховання і навчання [33].

Таким чином, можна зробити висновок, що розвивальне предметно-просторова середовище — це спеціально організований і насичений предметами простір, призначене для задоволення потреб дитини в пізнанні, спілкуванні, праці і в загальному розвитку як фізичному, так і духовному.

Для успішного формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку середовище повинно бути не тільки предметно розвивальним, а й емоційно підтримуючим. З огляду на ключові аспекти емоційного розвитку дітей цієї вікової групи, виділимо структуру емоційно-розвивального середовища:

1. Емоційно-підтримуювальний компонент середовища.

У розвитку емоційного інтелекту значну роль відіграють дорослі, особливо батьки, але й вихователі також мають важливе значення. Саме дорослі організують емоційну підтримку в процесі життєдіяльності дошкільнят і відповідають за емоційну насиченість їх життя. Емоційне виховання — це тонкий і складний процес. Неможливо за бажанням викликати певне почуття, як і очікувати від дитини переживань, яких вона ніколи не відчувала. Таким чином, завдання педагога полягає не в придушенні або нівелюванні емоцій, а в організації діяльності дитини так, щоб вона могла проявляти свої почуття і направляти їх.

Для створення оптимальної емоційної атмосфери в групі педагогу важливо усвідомлювати цілі і завдання своєї роботи. Необхідно враховувати стан дитини (наприклад, збудження, розслаблення, переживання) і організовувати емоційно насичене спілкування між дітьми і дорослими. Для формування підтримуючої емоційної атмосфери в дитячому саду педагогу слід:

- встановити емоційний зв'язок з дитиною і залучити її до подій, що відбуваються.

- Створити в групі атмосферу емоційної безпеки, включаючи ігри, спрямовані на подолання страху і зняття негативних емоційних станів.

- Сформувати у дитини позитивний образ свого "я".

- Програвати ситуації і сюжети, де потрібно довільна регуляція емоцій.

- Стимулювати спільні емоційні переживання дітей в рухливих іграх і забавах.

- Розвивати здатність дітей звертати увагу на міміку і жести дорослих, а також на інтонацію їх мовлення, зміцнюючи бажання і готовність до спільної діяльності з дорослими.

- Формувати у дітей доброзичливе ставлення до однолітків і дорослих, наприклад, звертатися до однолітків по імені, А до дорослих по імені та по батькові, вітатися і прощатися, проявляти симпатію і співчуття.

- Розвивати у дітей навички та вміння виразно демонструвати свої емоційні стани в діях і мовленні.

- Сприяти оптимізації відносин між дітьми і батьками, підтримуючи добрі почуття до мами, тата і близьких людей.

При проведенні занять в групі необхідно ставити «емоційно забарвлені» завдання, що є важливим аспектом:

- Сприяти підвищенню емоційного тону (наприклад, через ігри «Прогулянка по лісі», «Вгадай, хто прийшов»).

- Знімати емоційно-м'язову напругу (наприклад, за допомогою ігор-імітацій).

- Викликати позитивне ставлення до гри (наприклад, через ігри «Знайди свою пару», «чудовий мішечок», «допоможемо бабусі Аріні»).

- Розвивати адекватну реакцію на звуки, шуми, музику та інтонацію (наприклад, через ігри «серджуся або радію», «хто прийшов?», «Артист»).

- Стимулювати емоційне сприйняття найближчого і уявного оточення (наприклад, з використанням казок, оповідань і театралізації).

- Створювати емоційно заряджені ситуації у спільній діяльності дітей (наприклад, через ігри «Хоровод», «Зоопарк»).

2. Емоційно налаштовувальний компонент середовища

Цей компонент включає в себе особливості зовнішньої обстановки, такі як приємне кольорове оформлення, зручні меблі, комфортна температура і грамотне просторове рішення групи. При реалізації зазначеного компонента необхідно враховувати таке явище емоційного життя дитини, як емоційний тон відчуттів, коли події і елементи навколишнього середовища викликають радість і мають позитивний емоційний відтінок. Емоційний тон складається з життєвоважливих впливів, включаючи температурні, зорові і слухові фактори. Необхідна цілеспрямована робота по створенню і підтримці сприятливих емоційних умов, а також усунення негативних впливів. Колірна палітра в групі повинна бути спокійною, але не одноманітною.

Для того щоб викликати емоційний відгук у дитини, слід особливим чином організувати простір ігрової кімнати і центри розвиткових ігор. Щоб сформувати у дитини позитивне ставлення до оточуючих людей, предметів і обстановці, можна використовувати різні види театру і зони для переодягання.

При проектуванні простору групи важливо враховувати «я простору» дитини. Це включає простір особистих переживань, проблем та їх

вирішення, а також простір взаємодії з іншими дітьми. Індивідуальні іграшки та шафи для особистих речей служать символами особистої території дитини. Для задоволення потреби дитини в самоті необхідно створити «куточок для усамітнення» в групі. Цей куточок призначений для емоційного розвантаження дитини, де вона зможе побути наодинці з собою, заспокоїтися і розслабитися, пограти з улюбленою іграшкою або просто помріяти.

3. Стабілізуючий компонент середовища

Реалізація цього компонента в організації середовища дитячого садка створює у дитини відчуття стабільності і безпеки. Головне завдання стабілізуючого компонента полягає в забезпеченні стійкості навколишнього середовища, що сприяє відчуттю безпеки і емоційного комфорту.

Підтримка режиму дня є прикладом реалізації стабілізуючого компонента. Режим дня включає певну тривалість і чергування різних занять, сну, відпочинку, регулярне і збалансоване харчування, дотримання правил особистої гігієни і забезпечення фізичної активності. Систематичне виконання цих умов сприяє хорошему самопочуттю дітей, підтримує високий рівень функціонального стану нервової системи і позитивно впливає на процеси росту і розвитку організму. Режим дня дозволяє дитині відчувати себе впевнено, так як вона знає, чого очікувати і які події відбудуться.

У процесі перебування дітей в дошкільному закладі освіти важливо забезпечити фізичну активність. Використання рухів як противаги негативним емоціям рекомендувала, наприклад, Н. Бехтерева. І. Павлов стверджував, що будь-яка фізична активність приносить м'язову радість, створюючи тим самим стійке позитивний настрій [37].

4. Емоційно-активізуючий компонент середовища

Активізація емоційних станів відбувається або при радості впізнавання, або при зустрічі з чимось новим і незвичайним. Є. Кравцова підкреслює: «сучасним дошкільнятам катастрофічно не вистачає свят, які породжують нові емоції. Тому необхідно цілеспрямовано включати ігри та ігрові заняття, орієнтовані на активізацію та оптимізацію емоційно-чутливої сфери дитини» [16]. До таких ігор можна віднести:

- Ігри на накопичення емоцій. Мета: створити позитивний емоційний настрій для кожної дитини в групі (наприклад, ігри «Будемо знайомі», «чарівний мішечок», «веселий хоровод», «каруселі»).

- Ігри для емоційного спілкування дитини з однолітками і дорослими. Мета: викликати у дітей радість від взаємодії один з одним і з дорослими (наприклад, ігри «добрі Альфи», «пташенята», «мурахи», «Театр тіней»).

- Ігри на подолання негативних емоцій. Мета: допомогти дітям зняти емоційну і м'язову напругу, позбутися страхів (наприклад, ігри «чарівний мішечок», «Тух-Тібі-дух», «Шкала гніву»).

- Ігри на зняття емоційної напруги (релаксація). Мета: допомогти дітям розслабитися і зняти напругу (наприклад, ігри «добрі тварини», «все до кінця»).

- Ігри на розвиток емпатії у дітей. Мета: розвивати у дітей здатності розуміти почуття і стани інших людей, а також вміння співпереживати і співчувати (наприклад, ігри «Дружба починається з посмішки», «Світлячки», «дзеркало»).

Таким чином, розвивальне предметно-просторове середовище, організоване з урахуванням особливостей вікового та індивідуального розвитку, сприяє виникненню різноманітних емоцій у дитини, допомагає зняти емоційні напруги і створює емоційний настрій в групі.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Організація і методи дослідження. Аналіз результатів первинної діагностики

Експериментальне дослідження емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку було проведено на базі початкової школи імені Софії Русової Івано-Франківської міської ради. У дослідженні взяли участь 6 дітей старшого дошкільного віку (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика дітей експериментальної групи

№	Ім'я дитини	Рівень підтримки
1	Олена М.	II рівень
2	Андрійко С.	II рівень
3	Ганна К.	II рівень
4	Михайло К.	III рівень
5	Сергійко Г.	III рівень
6	Мілана О.	IV рівень

Експериментальна робота здійснювалася за активної участі практичного психолога, а організаційну підтримку в ході дослідження надавали вихователі групи.

Етапи проведення експериментального дослідження:

1. Перший етап (грудень 2023 року): проведення первинної діагностики емоційного інтелекту.

2. Другий етап (січень - березень 2024 року): розробка та апробація занять з використанням методів арт-терапії, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

3. Третій етап (квітень 2024 року): проведення повторної діагностики емоційного інтелекту, порівняльний аналіз результатів первинної та повторної діагностики, оцінка ефективності проведеної роботи.

Для визначення рівня розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП були обрані певні критерії та напрями (табл. 2.1).

Таблиця 2.2

Напрями вивчення запропонованих критеріїв вивчення емоційного інтелекту у дітей з ООП

Критерії	Напрями
Розуміння емоцій, що переживають інші люди	Вивчення розуміння емоційних станів людей, які зображені на світлині
Усвідомлення своїх емоцій	Усвідомлення дітьми власних емоцій
Емоційна поведінка при сприйманні художніх творів	Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйманні літературних творів

Нижче представлені методики дослідження.

1. Методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлині».

Мета: дослідження рівня розуміння емоційних станів у людей.

Для діагностики використовуються зображення або фотографії, на яких показані різні емоційні стани, а також приклади позитивних і негативних вчинків. Дослідження проводиться індивідуально і складається з двох етапів.

На першому етапі дитині по черзі демонструють картинки з емоціями. Експериментатор задає питання: «Хто зображений на картинці? Що він робить? Як він себе почуває? Як ти це зрозумів? Опиши картинку».

На другому етапі дитині показують сюжетні картинки з різними вчинками. Експериментатор запитує: «Що роблять діти (дорослі)? Як вони

це роблять (дружно, сваряться, не звертають уваги один на одного і т. д.)? Як ти це зрозумів? Кому з них добре, а кому погано? Як ти здогадався?».

Усі відповіді фіксуються в протоколі і оцінюються за наступними критеріями:

- 1 бал – емоції визначені правильно, відповіді повні і точні, відповідають заданим питанням.

- 0,5 бали – емоції визначені частково, відповіді неповні і фрагментарні.

- 0 балів – емоції визначені неправильно або відмова від відповіді.

Максимальний можливий результат – 22 бали. За підсумками дослідження робиться висновок про рівень розвитку емоційної сфери дитини.

Таблиця 2.3

Критерії розвитку емоційної сфери (методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці»

Рівень	Критерії
Високий (20-22 бали)	Дитина правильно називає всі емоційні стан, зобразила різні емоційні
Середній (11-19)	Дитина потребує змістовну допомогу. Дитина змогла визначити 4-6 емоцій, правильно назвала ці емоції і змогла їх виразно відтворити
Низький (0-10)	Дитина потребувала два види допомоги: змістовну і предметно-дійову. Дитина змогла правильно визначити, співвідносити і відтворити до 4 емоційних станів

2. Бесіда «Усвідомлення дітьми власних емоцій»

Мета: визначити рівень усвідомлення дітьми своїх емоційних станів і виявити ситуації, об'єкти і дії, що викликають у них емоційні переживання.

У ході бесіди дитині пропонується відповісти на питання, пов'язані з різними емоціями і ситуаціями, в яких вони виникають. Експериментатор задає наступні питання:

1. Що тобі подобається?
2. Що тобі не подобається?
3. Коли тобі весело?
4. Що ти робиш, коли тобі весело?
5. Коли тобі сумно?
6. Що ти робиш, коли тобі сумно?
7. Коли тобі страшно?
8. Що ти робиш, коли тобі страшно?
9. Коли ти злишся?
10. Що ти робиш, коли злишся?
11. Коли ти дивуєшся?

Відповіді дитини допомагають визначити рівень усвідомлення нею власних емоційних станів.

Таблиця 2.4

Рівні усвідомлення дітьми власних емоційних стан

Рівні	Критерії
Високий	Адекватний опис дитиною своїх емоцій та емоційних станів; розгорнута відповідь
Середній	Дії, які дитина співвідносить з певними емоціями, не завжди відповідають її суті; відповідь коротка, але стає більш розгорнута при додаткових запитаннях дорослих
Низький	Утруднення при виділенні своїх емоцій та емоційних станів, неадекватні відповіді, що говорять про невміння встановлювати

	взаємозв'язок між діями та емоціями, або відмова відповідати
--	--

3. Методика «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів»

Мета: виявити рівень розвитку емоційної чуйності на художні твори.

Методика полягає в читанні дітям казки С.Лагерлеф «Чудова подорож Нільса з дикими гусами». Під час читання експериментатор спостерігає, як діти реагують на сюжет твору, фіксуючи в протоколі прояви емоційної поведінки, такі як: залученість в сюжет, співпереживання героям і оцінка подій, що відбуваються.

За підсумками спостережень робиться висновок про ступінь емоційної чуйності дітей на художні твори.

Таблиця 2.5

Рівні розвиненості емоційної чуйності на художні твори (методика «Вивчення емоційного поведінки дітей при сприйнятті літературних творів»

Рівні	Критерії
Високий	Дитина проявляє емоційну чуйність на твори, співпереживає героям, реально сприймає різні епізоди, проявляє інтерес
Середній	Дитина проявляє емоційну чуйність, але свої почуття від твору висказує «за вимогою». Не завжди правильно проявляє відповідні стани, можливо копіювання дій.
Низький	Дитина не проявляє інтерес емоційному співпереживанню. Чіткі й усвідомлені емоції відсутні

Таким чином, перераховані методики дозволяють оцінити рівень розвитку емоційного інтелекту у дошкільного віку з ООП.

Результати первинної діагностики дітей старшого дошкільного віку за методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлині» представлені на рисунку 2.1.

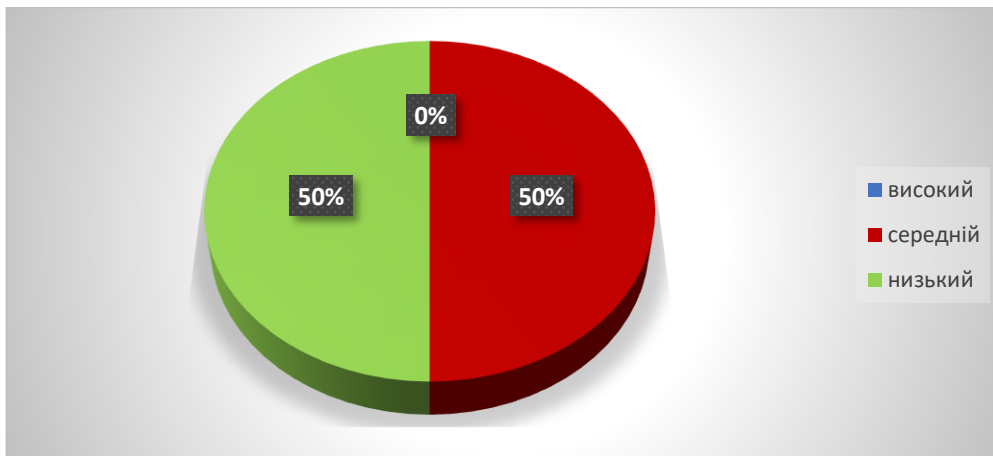

Рис. 2.1. Результати первинної діагностики старших дошкільнят за методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлині»

Аналіз результатів первинної діагностики старших дошкільнят за методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» дозволив зробити наступні висновки. У 50% дітей було виявлено низький рівень розуміння емоційних станів. Ці діти правильно ідентифікували і відтворили до чотирьох емоцій, проте часто допускали помилки, особливо у визначенні таких емоцій, як спокій, презирство, відраза, інтерес і сором. При виконанні завдань їм була потрібна допомога педагога.

У 50% дітей був діагностований середній рівень сформованості розуміння емоцій. Ці дошкільнята виявляли інтерес до розпізнавання емоцій, правильно визначаючи 4-6 емоційних станів. Їх відповіді були короткими, але при додаткових питаннях педагога вони давали більш повні і розгорнуті відповіді.

0 % дітей показали високий рівень розуміння емоційних станів.

Результати первинної діагностики за методикою «Усвідомлення дітьми власних емоцій» представлені на рисунку 2.2.

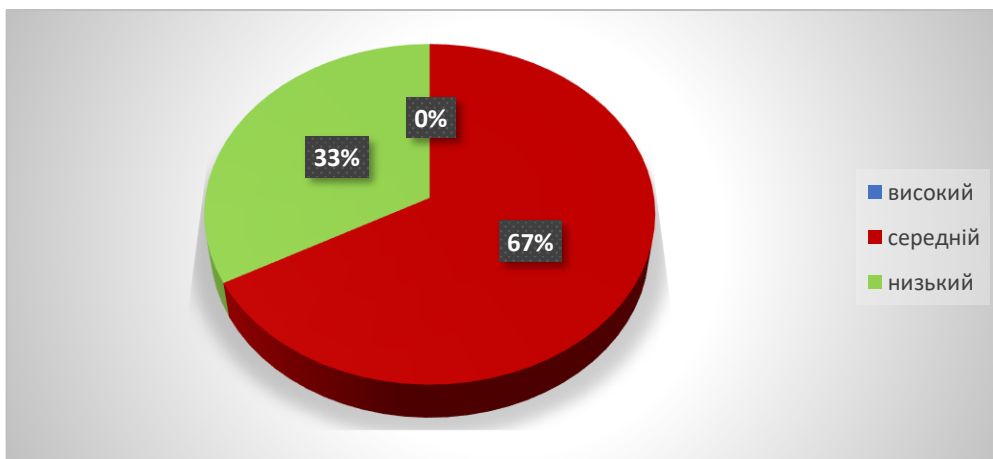

Рис. 2.2. Результати первинної діагностики дітей старшого дошкільного віку за допомогою бесіди «Усвідомлення дітьми власних емоцій»

Результати первинної діагностики дітей старшого дошкільного віку за бесідою «Усвідомлення дітьми власних емоцій» дозволили зробити наступні висновки. У 67 % дошкільнят виявлено низький рівень усвідомлення власних емоцій. Ці діти не можуть визначити свій емоційний стан, їх словниковий запас емоцій обмежений. Вони не розрізняють емоції і не можуть встановити зв'язок між діями та емоціями.

У 33 % дітей зафіксовано середній рівень усвідомлення власних емоцій. Вони не завжди точно висловлюють своє емоційне ставлення до навколишнього світу, а їх знання про емоції поверхневі і іноді не відповідають певним емоціям. Часто одні і ті ж дії вони пов'язують з різними емоційними станами.

0% дошкільнят продемонстрували високий рівень усвідомлення емоцій.

Результати первинної діагностики за методикою «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів» наведені на рис 2.3.

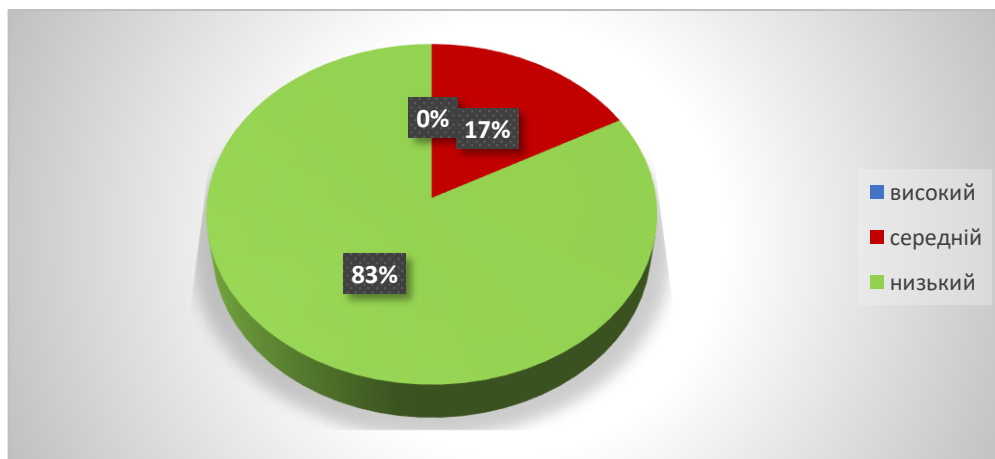

Рис. 2.3. Результати первинної діагностики дітей старшого дошкільного віку за методикою «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів»

Аналізуючи результати первинної діагностики за методикою «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів», були зроблені наступні висновки.

У 83% дошкільнят виявлено низький рівень емоційної чуйності на художні твори. Ці діти не виявляють інтересу і емоційного відгуку при сприйнятті тексту. Їх оцінки твору прості і часто позбавлені емоційної складової, а сприйняття буває не завжди адекватним.

17 % дітей демонструють середній рівень емоційної чуйності. Вони виявляють емоційний відгук, але частіше роблять це за запитом, не завжди коректно висловлюючи емоції. Ці діти сприймають твір правильно, але мають труднощі з формулюванням емоційної оцінки, висловлюючи невпевненість.

0 % дошкільнят показали високий рівень розвитку емоційної чуйності.

На основі всіх діагностик була побудована порівняльна діаграма рівня розвитку емоційного інтелекту старших дошкільнят.

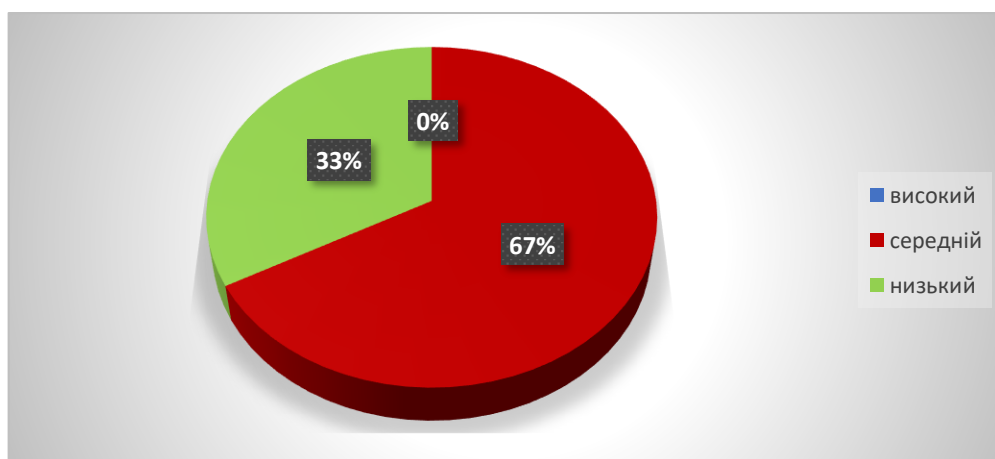

Рис. 2.4. Результати первинної діагностики розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП

За результатами первинної діагностики можна зробити наступні висновки. У 33 % дошкільнят (2 дитини) виявлено низький рівень розвитку емоційного інтелекту. У цих дітей слабо розвинений емоційний словник, вони не розрізняють емоції, не можуть встановити зв'язок між дією і емоцією, і проявляють слабку емоційну чуйність. Їх оцінка подій примітивна і позбавлена емоційного забарвлення, а розуміння емоційних станів персонажів часто помилково. Виразні здібності у них практично не розвинені, вони неправильно відтворюють емоції.

У 67 % дітей дошкільного віку з ООП (4 дитини) виявлено середній рівень розвитку емоційного інтелекту. Ці діти проявляють інтерес до розпізнавання емоцій, але не завжди точно можуть висловити своє ставлення до подій. Їх знання про емоції поверхневі, вони можуть приписувати одні й ті ж дії різним емоційним станам. Емоційна чуйність у них присутня, але часто виражається лише при зовнішньому стимулі. Розуміння творів правильне, однак, при оцінці емоцій героїв виникають сумніви. Згодом вони освоюють засоби передачі емоцій, але їх здатність виразно зображати емоції залишається недостатньо розвинутою.

У 0% дошкільнят визначено високий рівень розвитку емоційного інтелекту.

Отримані дані підтвердили необхідність проведення цілеспрямованої роботи з розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП.

2.2. Опис системи занять з використанням арт терапії для розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП

На основі результатів діагностичного дослідження були розроблені та апробовані заняття з арт терапії, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з ООП.

Мета занять: розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Завдання занять:

- розвивати у дітей здатність розуміти емоції, які відчувають інші люди;
- формувати навички усвідомлення власних емоцій;
- розвивати емоційну поведінку при сприйнятті художніх творів.

Було розроблено 15 занять та проведено 7 занять. Інші заняття були запропоновані вихователям і асистентам для подальшого удосконалення зазначеного напрямку роботи. Кожне заняття мало певну структуру, цілі, завдання і включало різні види вправ (рис. 2.5).

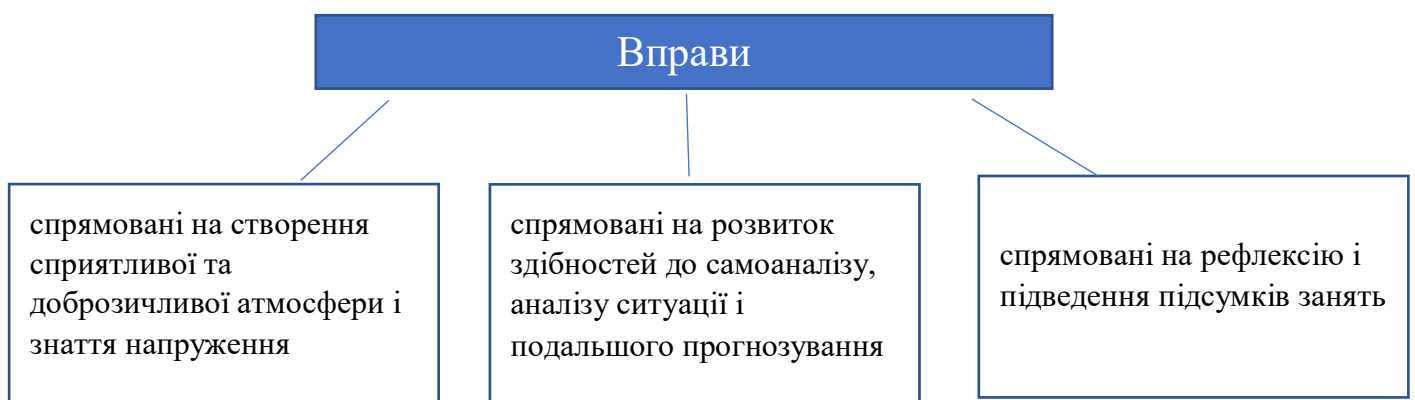

Рис. 2.5 Види вправ, які використовувалися на заняттях

Заняття проводилися один раз на тиждень, тривалість становила 25-30 хвилин.

Використовувалися наступні арттерапевтичні напрями: казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія і танцювально-рухова терапія.

З метою розвитку у дошкільників з ООП емоційної поведінки при сприйнятті художніх творів були використані наступні форми роботи з казками:

1. Інтерпретація казок: дітям пропонувалося самостійно переказати зміст казкового сюжету.

2. Розповідання казок: діти повинні були самостійно, без допомоги педагога, переказати казку.

3. Твір казок: дошкільникам пропонувалося придумати свою власну казку на задану тему.

4. Дописування казок: дітям пропонувалося самостійно придумати завершення для вже розпочатої казки.

5. Постановка казок: діти перетворювалися в акторів і брали участь в театралізації казкового сюжету.

Під час формувального експерименту, як на заняттях, так і в спільній роботі з дітьми, активно застосовувалися елементи ізотерапії. Дітям пропонувалася техніка монотипії, що полягає в нанесенні фарби на гладку поверхню (наприклад, дошку) з подальшим перенесенням малюнка на папір методом натискання. Діти розглядали відбитки, намагалися визначити, що вони нагадують, і завершували зображення, створюючи закінчений тематичний малюнок.

Великий інтерес у дітей викликала техніка набризку. Для створення малюнків в цій техніці використовувалися зубні щітки, на які наносилися акварель або гуаш. По щітці швидко проводили паличкою, щоб на папір потрапляли бризки. Потім діти уявляли, що можуть означати бризки, і домальовували їх, створюючи сюжет.

Також дітям була запропонована техніка кляксографії. На папір наносили мазки фарби, на які потім дули через трубочку, перетворюючи їх в плями. Після цього з цих плям створювали завершені образи.

При роботі в техніці відбитка використовувалися різні підручні матеріали: м'яті шматки паперу, деталі конструктора, катушки від ниток і інші предмети. Ці предмети змочували в фарбу і прикладали до паперу, після чого діти домальовували відбитки до повноцінного зображення.

Особливий інтерес викликала у дітей техніка фроттажа. Аркуш паперу накладали на предмет з опуклою текстурою, після чого його розтирали до появи відбитка. Отримані відбитки діти потім перетворювали в повноцінні малюнки.

Дітям також пропонувалася техніка «ниткографії»: зв'язку ниток занурювали в фарбу, потім укладали на аркуш паперу і накривали другим листом. Після поділу аркушів виходили цікаві зображення, які діти домальовували, перетворюючи їх в повноцінні малюнки.

Музикотерапія застосовувалася як на заняттях, так і в різних режимних моментах.

У своїй роботі ми застосовували наступні організаційні форми танцювально-рухової терапії.

1. Індивідуально – вправи спрямовані на оволодіння експресією власного тіла, невербальне вираження різних станів.
2. У парах – формування відношення до партнерів, здібність сприймати, відчувати і приймати його.
3. У групах – відпрацьовуються навички взаємодії в колективі, спільна діяльність.

У ході роботи були застосовані наступні вправи з елементами арттерапії.

Вправа «Знайомство»

Мета: встановлення психологічного контакту між дошкільниками.

Інструкція: кожній дитині по черзі пропонується назвати своє ім'я і коротко розповісти про себе.

Вправа «Комплімент»

Мета: розвиток здатності дошкільників до розуміння емоцій інших людей.

Інструкція: кожній дитині пропонується зробити комплімент сусідові зліва, використовуючи тільки жести, без слів. Завдання «одержувача» компліменту – вгадати, який комплімент йому зробили.

Гра «пошикуватися за зростом»

Мета: визначити, як незадоволення потреб дошкільників впливає на їх вибір стратегії поведінки.

Інструкція:

1. Психолог просить дітей утворити коло і уважно подивитися один на одного, після чого закрити очі.
2. Потім психолог пропонує дітям пошикуватися за зростом, дотримуючись повної тиші.
3. Після виконання завдання дітям дозволяється відкрити очі і оцінити порядок розстановки.
4. Психолог задає питання кожному по колу:
 - Яку стратегію поведінки ти обрав при виконанні завдання?
 - Чи порушували ви правила гри?
 - Чи Можете ви провести аналогію цієї гри з реальними життєвими ситуаціями?
 - Чи задоволені ви результатом виконання завдання? Хотіли б змінити правила?
 - Які перешкоди виникли при виконанні завдання?

Вправа «Повітряна куля»

Мета: розвиток у дітей здатності усвідомлювати свої емоції.

Інструкція: Психолог пропонує дітям уявити себе великими повітряними кулями, які поступово надуваються. Під час повільного глибокого вдиху потрібно повільно підняти руки і напружити всі м'язи тіла. Потім, уявляючи, що кулю прокололи і повітря почало виходити, дошкільники поступово розслаблюють м'язи, домагаючись повного розслаблення.

Вправа «Візуальне відчуття»

Мета: розвиток здатності дітей до розуміння емоцій інших людей.

Інструкція: Психолог пропонує дітям сісти в коло і уважно спостерігати за людьми, які оточують їх протягом 2-3 хвилин. Потім діти закривають очі і намагаються згадати обличчя інших учасників. Через 2 хвилини вони відкривають очі і діляться своїми відчуттями. Вправа повторюється зі спробою запам'ятати тих, кого не вдалося запам'ятати в перший раз.

Вправа «Скло»

Мета: розвиток здатності до розуміння емоцій і формування невербального взаєморозуміння.

Інструкція: Один з дітей малює щось на аркуші паперу, після чого намагається передати зміст малюнка іншим учасникам, використовуючи тільки міміку і жести, без слів. Наскільки точно діти зрозуміють малюнок, відображає їх здатність встановлювати контакт з оточуючими.

Вправа «Політ»

Мета: розвиток здатності дітей усвідомлювати свої емоції.

Інструкція: Психолог пропонує дітям встати прямо, опустити руки вздовж тіла і закрити очі. Діти зосереджуються на руках, уявляючи, як вони піднімаються вгору без зусиль, немов вони летять. Потім слідує повільне «приземлення» з розслабленням м'язів.

Вправа «Подарунок».

Мета: розвиток навичок розуміння емоцій і невербального спілкування в групі.

Інструкція: діти невербально «дарують» подарунок сусідові зліва. Завдання «одержувача» - здогадатися, що йому подарували, використовуючи свої спостереження за жестами.

Проведення арт-терапевтичних вправ в поєднанні з дихальними техніками дозволяє досягти максимального ефекту в психоемоційному плані. Дихальні вправи особливо корисні для розвитку здатності до емоційного розслаблення.

1. Психолог пояснює дітям, що в стані роздратування або гніву ми часто забуваємо робити повноцінний видих, і пропонує їм навчитися правильній техніці дихання:

- зробити глибокий видих;
- затримати дихання на максимально можливий час;
- виконати кілька глибоких вдихів;
- знову затримати дихання.

2. Психолог пропонує дітям уявити перед собою величезну запалену свічку. Завдання – зробити глибокий вдих і одним сильним видихом задути свічку. Потім пропонується задути п'ять маленьких свічок, випускаючи повітря маленькими порціями після глибокого вдиху.

Дихальна вправа «Замок» (з тонізуючим ефектом).

Інструкція: діти сідають з прямою спиною, руки на колінах в положенні «замок». Роблять вдих, одночасно піднімаючи руки над головою долонями вперед. Потім затримують дихання на 3 секунди, після чого різко видихають через рот, опускаючи руки на коліна.

Таким чином, на основі результатів первинної діагностики була розроблена і успішно апробована часткова система занять з використанням арт-терапії для експериментальної групи, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. У ході занять

застосовувалися різні методи арт-терапії: казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія і танцювально-рухова терапія.

2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження

На заключному етапі дослідження була проведена повторна діагностика для експериментальної груп, з подальшим порівняльним аналізом отриманих даних.

Мета повторної діагностики полягала у визначенні рівня розвитку емоційного інтелекту дошкільників з ООП й оцінці ефективності проведеної роботи. Для цього був використаний той же діагностичний інструментарій, що і при первинній діагностиці.

На рисунку 2.5 представлені результати первинної та кінцевої діагностики емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи, отримані за методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлині».

Порівняльний аналіз даних експериментальної групи за вказаною методикою виявив позитивну динаміку в розвитку емоційного інтелекту.

Рис. 2.5. Результати первинної та повторної діагностики експериментальної групи за методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлині»

Кількість дошкільнят з низьким рівнем сформованості розуміння емоційних станів людей зменшилася: якщо при первинній діагностиці 50 % (3 дитини) мали низький рівень, то при повторній – тільки 34 % (2 дитини). Ці діти змогли правильно позначити, зіставити і відтворити до чотирьох емоцій і емоційних станів, хоча часто робили помилки, особливо при визначенні таких емоцій, як спокій, презирство, відраза, інтерес і сором. Завдання виконувалися за допомогою педагога, так як діти не справлялися самостійно.

Залишилась без змін кількість дошкільників із середнім рівнем розуміння емоційних станів: при первинній та повторній діагностиках 50 % (3 дитини) демонстрували середній рівень. Але зміни відбулися у зміні дітей: одна дитина з цього рівня перейшла до високого, а замість неї свої показники покращила дитина, яка на початковому етапі мала низький рівень. Ці діти виявили інтерес до розпізнавання емоцій і правильно визначили від 4 до 6 емоцій.

Ми відзначаємо зростання числа дошкільнят з високим рівнем сформованості розуміння емоційних станів: якщо при первинній діагностиці жоден з дітей експериментальної групи не досяг високого рівня, то при повторній діагностиці таких дітей стало 17 % (1 дитина). Ця дитина продемонструвала правильне розуміння емоційних станів як однолітків, так і дорослих, а також їх взаємин. Завдання вона виконувала самостійно, без необхідності допомоги з боку педагога.

Результати первинної та повторної діагностики старших дошкільнят експериментальної групи, отримані за допомогою бесіди «Усвідомлення дітьми власних емоцій», представлені на рис. 2.6.

Порівняльний аналіз результатів бесіди «Усвідомлення дітьми власних емоцій» в первинній і повторній діагностиці експериментальної групи також підтверджує позитивну динаміку.

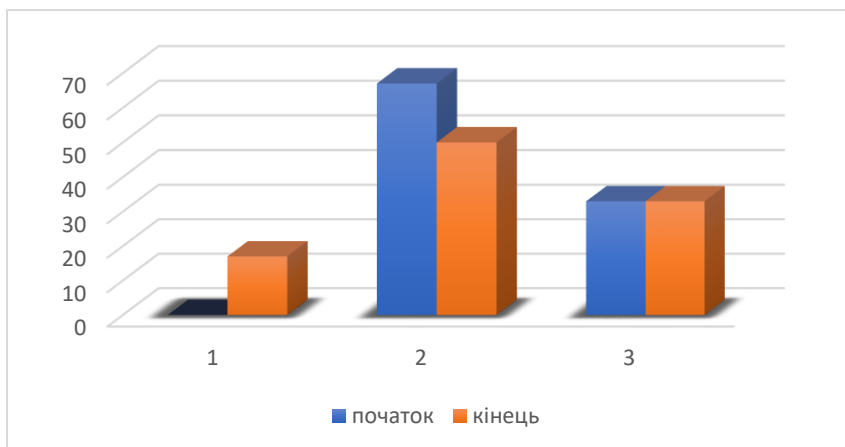

Рис. 2.6. Результати первинної та повторної діагностики старших дошкільників з ООП експериментальної групи, отримані за допомогою бесіди «Усвідомлення дітьми власних емоцій»

Залишилась без змін кількість дошкільнят з низьким рівнем здатності до усвідомлення власних емоцій 33 % (2 дитини). Ці діти не вміють точно визначати свої емоційні стани, і їх словниковий запас, пов'язаний з емоціями, слабо розвинений.

Також спостерігається зменшення числа дітей із середнім рівнем усвідомлення власних емоцій: якщо при первинній діагностиці дошкільнят з таким рівнем було 67 % (4 дитини), то при повторній їх стало 42 % (3 дитини). Однак, ці дошкільнята не завжди можуть правильно висловити своє емоційне ставлення до навколишньої дійсності.

Відзначається зростання числа дошкільників з ООП з високим рівнем сформованості розуміння емоційних станів: якщо при первинній діагностиці жоден з дітей експериментальної групи не досяг високого рівня, то при повторній діагностиці таких дітей стало 17 % (1 дитина). Ця дитина точно визначила свої емоційні стани, і її словниковий запас, пов'язаний з емоціями, на достатньому рівні.

Результати первинної та повторної діагностики старших дошкільників з ООП експериментальної групи, виконані за методикою «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів», представлені на малюнку 2.7.

Рис. 2.7. Результати первинної та повторної діагностики експериментальної групи за методикою "Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів"

Порівнюючи результати первинної та повторної діагностики експериментальної групи за методикою «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів», можна зробити висновок про позитивну динаміку.

Число дошкільників з ООП з низьким рівнем емоційної чуйності на художні твори знизилося: якщо при первинній діагностиці 83% дітей (5 дошкільнят) мали низький рівень, то при повторній — 50 % (3 дитини). Ці діти не виявляли інтересу та емоційні відгуку при сприйнятті текстів творів.

Крім того, збільшилася кількість дошкільників з ООП із середнім рівнем розвитку емоційної чуйності на художні твори: при первинній діагностиці 17 % дітей (1 дитина) мали середній рівень, а при повторній діагностиці — 50 % (3 дитини). Ці діти виявляють емоційну реакцію, але частіше висловлюються про свої враження тільки за запитом. Їх емоційна оцінка твору іноді буває неточною, вони відчувають сумніви при формулюванні своїх почуттів.

На основі первинної та повторної діагностики була побудована порівняльна діаграма рівня розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП експериментальної групи (рис. 2.8).

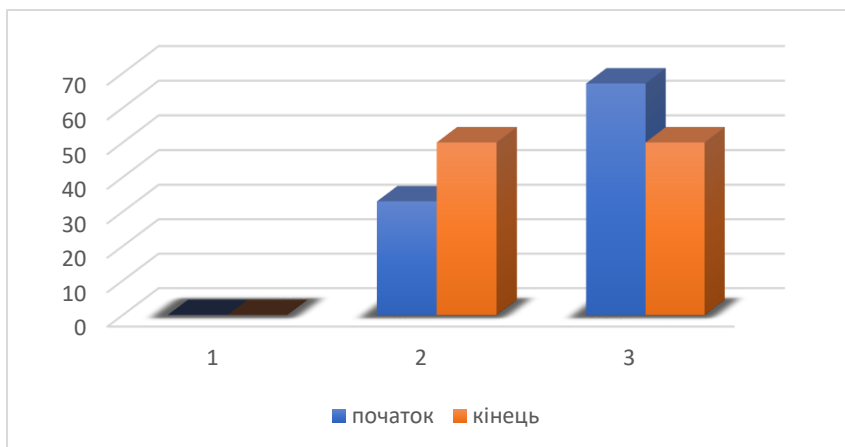

Рис. 2.8. Результати первинної та повторної діагностики розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП експериментальної групи.

Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що число дошкільнят з низьким рівнем емоційного інтелекту скоротилося на 17 % (був 67 % (4 дитини) став 50 % (3 дитини)). Ці діти не вміють визначати свої емоції, їх словниковий запас, пов'язаний з емоціями, розвинений слабо. Вони не розрізняють емоції і не можуть встановити зв'язок між діями та емоційними реакціями, а також не виявляють зацікавленості та емоційної чуйності. Їх оцінки творів поверхневі і позбавлені емоційного забарвлення, часто помилкові при визначенні емоційних станів персонажів. Рівень виразності у цих дітей низький, вони неправильно зображують емоції.

Також спостерігається збільшення числа дошкільнят із середнім рівнем емоційного інтелекту на 17 % (було 33 % (2 дитини) стало 67 % (3 дитини)). Знання про емоції у цих дітей залишаються поверхневими, вони можуть плутати дії і емоції. Хоча вони виявляють емоційну чуйність, їх висловлювання про відчуття, викликаних твором, часто відбуваються тільки «на вимогу».

Число дітей з високим рівнем емоційного інтелекту залишилося незмінним.

Дані свідчать про позитивну динаміку в розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП, що підтверджує ефективність системи занять з елементами арттерапії.

Таким чином, гіпотеза про те, що розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників з особливими освітніми потребами буде успішним при використанні елементів музикотерапії, казкотерапії, ізотерапії і танцювально-рухової терапії, була підтверджена. Завдання дослідження виконані, мета досягнута.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми прийшли до наступних висновків.

Проблема емоційного інтелекту завжди була в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників протягом історії психологічної науки. У цій роботі ми взяли за основу погляди науковці, які розглядають емоційний інтелект як психологічну освіту, що формується на основі взаємозв'язку емоційних і когнітивних процесів. Він дозволяє обробляти інформацію, закладену в емоціях (сприймати, ідентифікувати, визначати причини), і використовувати її для поліпшення розумових процесів і регулювання власних емоцій.

Питання розвитку емоційного інтелекту особливо актуальні в дошкільному віці, оскільки цей період є вирішальним для формування психічних функцій і особистісних характеристик. У старшому дошкільному віці діти починають краще розуміти емоційні стани, більш точно сприймають вираження емоцій, що сприяє більш точній оцінці переживань інших людей. Вони також активно збагачують свій словниковий запас для позначення емоційних станів. Отже, в цьому віці існують всі передумови для розвитку емоційного інтелекту. Тому перед педагогами дошкільних закладів освіти постає завдання пошуку ефективних засобів і методів для стимулювання розвитку емоційного інтелекту у дітей.

Психолого-педагогічними умовами для розвитку емоційного інтелекту у дітей 5-7 років з особливими освітніми потребами є наступні: взаємодія дорослого з дитиною як ключовий механізм розвитку емоційного інтелекту; спілкування і взаємодія між дітьми як середовище для прояву цього інтелекту; розвиток психолого-педагогічної компетентності батьків в якості підтримки формування емоційного інтелекту; надання дітям

можливості вибирати способи вираження емоцій, які є екологічними як для них самих, так і для оточуючих.

Одним з дієвих методів розвитку емоційного інтелекту є арт-терапія, яка включає використання виразних засобів різних видів мистецтва для впливу на особистість.

Експериментальне дослідження емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами було проведено на базі початкової школи імені Софії Русової Івано-Франківської міської ради. У ході дослідження використовувалися наступні діагностичні методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на світлинці», бесіда «Усвідомлення дітьми власних емоцій», а також «Вивчення емоційної поведінки дітей при сприйнятті літературних творів».

На основі результатів експериментального дослідження, можна зробити висновок, що число дошкільників з низьким рівнем емоційного інтелекту скоротилося на 17 % (був 67 % (4 дитини) став 50 % (3 дитини), а також збільшилось числа дітей із середнім рівнем емоційного інтелекту на 17 % (було 33 % (2 дитини) стало 67 % (3 дитини)).

Дані свідчать про позитивну динаміку в розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ООП, що підтверджує ефективність системи занять з елементами арттерапії.

Перспективні напрями подальших досліджень включають розширення вікових груп для аналізу, а також вивчення залежності компонентів емоційного інтелекту від зовнішніх і внутрішніх факторів.

СПИСОК ВИКОРАСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика. Донецьк : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
2. Аханова А. В. Вікова психологія в схемах та таблицях: Методичний посібник/ Аханова А.В.- Л.: ЛПК, 2019.- 76 с.
3. Борисенко К. Сутність поняття «емоційний інтелект» у психолого педагогічній літературі. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. № 1(1). С. 83–90.
4. Войтовська О. Розвиток емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії. Нова педагогічна думка. 2020. № 2. С. 68–71.
5. Галузяк В. Розвиток емпатії в учнів підліткового віку. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. № 62. С. 210–219.
6. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.
7. Грущинська Н. Економічна поведінка та емоційний інтелект в сучасних умовах зміни технологічних укладів. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 27–30.
8. Дерев'янка С. , Примак Ю. , Ющенко І. М. Штучний інтелект та емоційний штучний інтелект як феномен сучасної когнітивної психології. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія. 2020. Вип. 11. С. 115–119.
9. Дестенко Д. Емоційний успіх : Як отримати бажане та необхідне від життя за допомогою трьох ключових емоцій / пер з англ. У. Курганова. Харків : Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 288 с.

10. Довга Т. Чуттєво-емоційний аспект дитячого інтелекту як проблема гуманістичної педагогіки. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки. 2012. Вип. 107(1). С. 151–158.

11. Животенко Л. Розвиток емоційного інтелекту засобами арт-методів (на прикладі діяльності гуртка «Весела карусель» у КПДю). Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи. 2016. Вип. 1. С. 68–74.

12. Зарицька В. Вплив емоційного інтелекту на розвиток професійної рефлексії особистості. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди. Психологія. 2013. Вип. 45(2). С. 80–85.

13. Зарицька В. Емоційний інтелект: аналіз наукових теорій. Теорія і практика сучасної психології. 2010. Вип. 1. С. 17–22.

14. Іванова Є. О. Розвиток і психодіагностика емоційного інтелекту в підлітковому віці. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. Вип. 1. С. 97–103.

15. Івашкевич Е. Соціальний інтелект як здатність особистості до соціального пізнання та взаємодії. Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10 (дата звернення: 07.11.2021).

16. Коваль-Бардаш Л.В., Компанець Н.М. Включення дітей з особливими потребами у соціальне середовище: особливості формування комунікації та подолання поведінкових розладів: Навчально-методичний посібник. – К., 2020. – 137 с.

17. Коракова Н. Розвиток емпатії як основи просоціальної поведінки у підлітковому віці. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Психологічні науки. 2016. Вип. 6(2). С. 36–42.

18. Корман М. Розвиток емоційного інтелекту та емоційної компетентності як передумова запобігання професійного вигорання. Вісник Національного університету оборони України. 2012. Вип. 4. С. 175–178.

19. Костюк А. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 85–89.

20. Котик Т. Емоційний інтелект учителів початкової школи. Гірська школа Українських Карпат. 2020. № 23. С. 14–19.

21. Кравчук С. Соціальний інтелект як умова партнерської взаємодії у осіб юнацького віку як учасників процесу реформування. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2019. № 1. С. 61–66.

22. Кулик Н. , Гільова Л. Емоційний інтелект : аналіз сучасних західних досліджень. Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 39. С. 79–90.

23. Лабач М. Емоційний інтелект як передумова успішного розвитку особистості. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2016. № 13. С. 214–220.

24. Ляховець Л. Соціальний інтелект : поняття, функції, структура. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 128–133.

25. Ляц О. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 22. С. 324–335.

26. Майстренко Л. Вплив біологічних факторів на розвиток емоційного інтелекту. Молодий вчений. 2017. № 4. С. 25–28.

27. Моргунов В. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. Постметодика. 2010. № 6. С. 2–14.

28. Носенко Е. , Коврига Н. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.

29. Петренюк З. , Ковтунець О. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів як передумова формування успішної особистості. Педагогічний пошук. 2021. № 3. С. 51–55.

30. Ракітянська Л. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект» : історико-філософський аналіз. Неперервна професійна освіта : теорія і практика. 2018. Вип. 3–4. С. 36–42.

31. Романенко М. І., Братаніч Б. , Куций А. Соціальний інтелект як пред мет філософських та психологічних досліджень. Гілея : науковий вісник. 2019. Вип. 140(2). С. 37–40.

32. Руда Н. Соціальний інтелект у структурі інтелекту. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21. С. 621–629.

33. Савченко Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 12. С. 12–16.

34. Сенн Л. Ліфт настрою : як керувати своїми почуттями та емоціями / пер. з англ. О. Дятел. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 216 с.

35. Скрипник Т., Аль-Хамісі Д., Мартинчук О., Бірюкова К. Розвиток емоційного інтелекту учнів інклюзивних класів: ресурси технології «класний менеджмент». Освітологія. 2020. № 9. С. 61–74.

36. Строгаль Т. Розвиток емоційного інтелекту старших підлітків в умовах навчання в закладах загальної середньої освіти. Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. 2018. Вип. 25. С. 3–8.

37. Філліпс К. Майбутнє почуттів: Розвиток емпатії в світі, одержимому технологіями / пер з англ. Н. Хаєцька. Київ : РІДНА МОВА, 2020. 208 с.

38. Хессон Дж. Кишенькова книжка емоційного інтелекту : Невеличкі вправи для інтуїтивного життя / пер. з англ. Є. Бондаренко. Харків : Ранок, 2021. 176 с.

39. Цумарева Н. Розвиток емпатії в дітей молодшого шкільного віку в умовах емоційної депривації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 257–264.

40. Чебикін О. Емоційний інтелект, його пізнавально-мисленнєві ознаки та функції. Наука і освіта. 2020. № 1. С. 19–28.

41. Чернявська А. Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. Молодь і ринок. 2012. № 12. С. 136–139. 51. Четверик-Бурчак А. Емоційний інтелект як чинник успішності вирішення головних завдань. Психолінгвістика. 2013. Вип. 14. С. 163–184.

42. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. Психологія особистості. 2011. № 1. С. 282–288.

43. Щербакова О. Емоційний інтелект та академічні здібності учнів старшого підліткового віку. Психологія : реальність і перспективи. 2019. Вип. 13. С. 195–200.

44. Щербакова О. Соціальний інтелект та академічні здібності учнів старшого підліткового віку. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. № 3(3). С. 337–349.

45. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, supl., 13-25

ДОДАТКИ

Додаток А

Тематичний план занять

№ заняття	Тема заняття	Структура заняття
1	Знайомство з чарівною академією	Привітання Вправа «Знайомство» Вправа «Комплімент» Танцювальна гра «Шикуватися за зростом» Ритуал прощання
2	На маленький галявині	Привітання Читання казки Вправа «Кроки до успіху» Малювання із застосуванням техніки монотипія Ритуал прощання
3	Вороненя	Привітання Читання казки Вправа «Візуальне відчуження» Вправа «Скло» з елементами музикотерапії Ритуал прощання
4	Маленький жовтий автобус	Привітання Читання казки Вправа «Подарунок» Танцювальна гра-перетворення «Карнавал тварин» Ритуал прощання
5	Випадок у лісі	Привітання Читання казки Вправа «Вміння вести розмову» Малювання із застосуванням техніки набризг Пластичний етюд «Метелики» Ритуал прощання

6	Білочка	Привітання Читання казки Вправа «Підводний човен» Вправа «Повітряна куля» Танцювальний етюд «Дружба починається з посмішки» Ритуал прощення
7	Насіння соняшника	Привітання Читання казки Дихальна вправа з тонізувальним ефектом «Замок» з елементами музикотерапії Танцювальна гра-перетворення «Чарівні квіти» Вправа «Асоціації» Ритуал прощення
8	Непосидюча мавпочка	Привітання Читання казки Вправа «Я злюсь, коли...» Малювання із застосуванням техніки ляпкографія Прастичний етюд «Квітка, що розквітає» Ритуал прощання
9	Сіре вухо	Привітання Читання казки Вправа «Передай тепле слово». Дихальні вправи із заспокійливим ефектом з елементами музикотерапії Ритуал прощання
10	Казка про Єнота	Привітання Читання казки Вправа «Автопортрет» з елементами музикотерапії Малювання із застосування різних висків Ритуал прощання
11	Тимошка і темрява	Привітання Читання казки

		<p>Вправа «Самопрограмування» Вправа «Мої враження» Ритуал прощання</p>
12	Буси з чарівних ягід	<p>Привітання Читання казки Вправа «Сонечко» з елементами музикотерапії Малювання із застосуванням техніки фроттаж Ритуал прощання</p>
13	Вовчок і світлячки	<p>Привітання Читання казки Вправи «Комплімент» з елементами музикотерапії Вправа «добре-погано» Ритуал прощання</p>
14	Корисна боюська	<p>Привітання Читання казки Дихальна гімнастика зі заспокійливим ефектом Вправа «Я злюсь, коли...» Малювання із застосуванням техніки ниткографії Ритуал прощання</p>
15	Казка про страх	<p>Привітання Читання казки Вправа «три відповіді» Вправа «Згадай щось приємне» Ритуал прощення</p>